

1. Бахтін М. Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 2002; 2. Вакуров В., Кохтев Н., Солганик Я. Стилистика газетних жанрів. – М., 1978; 3. Квале С. Исследовательское интервью. – М., 2003; 4. Перепелицина О. Діалог у контексті без/основності: Автореф.

дис. ... канд. філос. н. – Х., 2004; 5. Петрушенко В. Філософія: Навч. пос. для студ. вищих закладів освіти I-IV рівнів акредит. – К., 2001; 6. Селиванова Е. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К., 2004; 7. Хайдеггер М. Время и бытие. – М., 1993.

Надійшла до редколегії 22.09.06

Т. Андрєєва, здобувач

ВІДОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИМ ФОЛЬКЛОРОМ ІНІЦІАЦІЙНИХ ВИПРОБУВАНЬ (НА МАТЕРІАЛІ ЧАРІВНОЇ КАЗКИ)

Досліджено ініціаційні випробування, які вміщує українська чарівна казка. Спостережено, що цикл ініціації – це переломний випробувальний комплекс, який передбачає виявлення необхідного рівня фізичних, інтелектуальних і духовних сил героя-ініціанта, наявність яких робить можливим його існування в умовах тогочасного життя.

Initiate tests, contained in the Ukrainian fairy-tale were investigated. It was noticed that the course of initiation is first of all an experimental complex, which expects finding out of the necessary level of physical, intellectual and spiritual strength of the character-initiant. The presence of these qualities makes his existence possible in the life circumstances of that time.

Український народ має глибоку самобутню культуру, яка надає йому оригінальності, неповторності. З прадавньої далечини часу доніс він до сьогодення свої звичаї, вірування, переконання, особливості свого способу життя [18, с. 21]. Про те, якими були ті далекі праджерела цієї національно-культурної самобутності, письмової інформації зі зрозумілих причин не існує. Для з'ясування характеру давніх світоглядів, етики, способу мислення, особливостей суспільної організації та економічного господарювання виняткову вагу має фольклор. Звісно, фольклорний матеріал, будучи поетично спродукованим його творцем і носієм, може подавати на людину і світ, що її оточує, систему поглядів, яка "часто суперечить науковому розумінню природи і законів її розвитку, проте вона цікава для історії культури людства як пройдений ним етап" [10, с. 3]. Зміст, система персонажів, поетична символіка фольклорних джерел зберігає в собі залишки значної кількості цікавих елементів, закорінених у суспільних явищах різних попередніх епох. Тому дослідницька робота фольклористів (як в Україні, так і за її межами) останнім часом активізується в напрямку виявлення та вивчення архетипів архаїчної свідомості, глибокі вияви якої зберігають фольклорні тексти. Монографічні праці В. Балущка ("Обряди ініціації українців та давніх слов'ян", 1998), Л. Дунаєвської ("Українська народна проза (легенда, казка): Еволюція епічних традицій", 1997), В. Давидюка ("Первісна семантика українського фольклору", 1997) та ін. засвідчують значні здобутки українських дослідників щодо цього. Однак система ініціаційних випробувань, відображених українськими фольклорними творами, розглянута у них не достатньо.

У пропонованій статті здійснюється спроба дослідити типи ініціаційних випробувань тією мірою, наскільки вони художньо зафіксовані українською чарівною казкою.

Ритуал ініціації є одним із тих суспільних інститутів далекого минулого, який залишив досить помітні сліди в українському фольклорі. Причиною цього виступає той факт, що ядром величезної кількості вірувань і обрядів людства є фізіологічні стадії людського життя, особливо ті, що пов'язані з його переломними моментами – досягненням статевої зрілості, зачаттям, вагітністю, пологами, шлюбом, смертю [16, с. 39].

Обряди ініціації, який з настанням відповідного віку чи певних умов (і те, і інше залежить від законів роду-племени) проходять юнаки (рідше – дівчата), відводиться особливе місце. Цей обряд, окутаний ореолом страху і таємничості, супроводжувався жорстокими (інколи непристойними) випробуваннями-знуцаннями, відбувається ізольовано в ритуальних умовах, що глибоко вражають неофіта, а потім "з волі надприродних божеств" зникає страх, вщухає фізичний біль від завданих ритуальних поранень і перед ініціантом сходить сонце

родових таємниць і одкровень: посвячуваний народжується повноправним носієм і продовжувачем традицій і звичаїв свого роду.

Обряд ініціації (від лат. *initiatio* – здійснення таїнств, посвячення) – один з видів обрядів переходу, а також сам ритуал, що оформлює цей перехід. Обряди цієї групи здійснювали закріплення переходу певного індивіда (групи індивідів) до нової соціальної категорії та набуття нового статусу. Вперше обряди переходу були виділені А. Ван Геннепом [4; 1, с. 81].

Як синонім до терміна ініціація вчені використовують термін посвячення [21].

У широкому розумінні ініціація – це універсальне в часо-просторовому, соціальному і політичному розумінні явище, пов'язане зі зміною соціального статусу чи ролі індивіда у зв'язку зі вступом на якусь особливу посаду чи до певного корпоративного об'єднання (у релігійну громаду, езотеричний культ, касту, духовний орден, коло жерців). У вузькому ініціація – первісні вікові магичні обряди, виконували переважно в докласових чи ранньокласових суспільствах, метою яких було надання юнакам статусу дорослих чоловіків – воїнів та мисливців – з переведенням та включенням їх у певний віковий клас [24, с. 23].

Ініціація була дуже поширеним та одним з найголовніших архаїчних магичних обрядів для примітивної людини. Вона вносила в її життя нову і надзвичайно важливу якість: людина, що пройшла обряд ініціації, назавжди переходила до розряду дорослих, могла розпочинати формування своєї родини, набувала всіх належних дорослому членові громади прав – досягала соціальної зрілості "з її відповідальністю, обов'язками, привілеями і, що найважливіше, знанням традицій і причетністю до світу священних предметів і священних істот" [16, с. 42].

Основа обряду ініціації – сфера смерті і нового народження (воскресіння) – уявлення примітивної людини [20, с. 62-63].

Взагалі ж, первісне народне явлення "через смерть до нового народження" є універсальним світовим [14, с. 3]. "Ідея смерті і воскресіння є лише своєрідним релігійно-магічним вираженням того факту, що посвячуваний, переходячи до групи повноправних членів племені, начебто знову народжується і входить у нове життя" [25, с. 213]. Обряд повторного народження відомий в усьому світі. Загальна його семантика – набуття нової сутності [27, с. 255-264].

Під час проведення обряду приноситься жертва: стара в соціальному розумінні людина вмирає, а нова народжується. Пройшовши обряд, ініціант бере на себе нові обов'язки, стає органічною частиною корпорації, до якої вступає (переходить).

Невід'ємним атрибутом ініціаційного обряду, який відображає прадавню ідеологію первісної людської спі-

льноти, виступав випробувальний комплекс. У чарівній казці він трансформується в ряд загадок, які виступають засобом випробування фізичних та розумових можливостей (здібностей) героя-добротворця [13, с. 382].

Як відомо, ініціаційний обряд виник у мисливському середовищі, первісною релігією якого був тотемізм. Деякі казки відображають класичний тип випробувань, що пов'язані зі здійсненням ініціаційних обрядів у мисливському середовищі. Так, у казці "Царевич-дурень" відбувається випробування хитрощів ініціанта (відгадування загадок), його відваги та витривалості. Той самий алгоритм випробувань і в казці "Котигорошко", але інший порядок [9, с. 63]. Цей комплекс випробувань (хитрощі відвага, витримка), на думку В. Давидюка, є "класичним втіленням героїчного типу ініціації" [8, с. 10].

Оскільки такі випробування були дуже складними, у процесі їх проходження юнак мав здійснювати найрізноманітніші подвиги. Зокрема, "одна з древніх форм ініціації передбачала здобуття молодим воїном певної кількості ворожих скальпів. ... У слов'янському, зокрема, українському казковому епосі вона трактується як відрізування голів чи язиків у переможеного багатирем змія, у відвоюванні нареченої в Костія Бездушного ("Царівна-жаба"), у виконанні важких завдань чорта, змія, орла, золотого купця ("Яйце-райце", "Золота гора", "Летючий корабель", "Про Сученка-богатиря" та ін.)" [11, с. 8]. Успішний воїн, що здобув у боротьбі з чужим плем'ям три і більше голови, мав дуже багато шансів перетворитися на нареченого і потрапити в поле зору дівчини, що перебувала у шлюбній порі. І навпаки: того хлопця, що повернувся з походу без подібної здобичі, не вважали за дорослого, і через це він не мав права брати шлюб [11, с. 185].

У принципі, увесь обряд посвяти юнака в мисливці і воїни можна назвати суцільним випробуванням. Загадуючи загадку героєві, цар чи його дочка насправді загадують її помічникові, який є втіленням магічної сили героя [20, с. 264].

Оскільки одруження казкового героя пов'язане з чужою землею – невідомою, злою, ворожою, небезпечною територією, яка має безліч своїх таємниць і невідомих законів, то й щоб у ній витримати всі випробування і перемогти, треба було бути до них готовим: багато чого вміти, знати і могти.

Обрядові випробування мали не разовий характер [9, с. 64]. Етнографічні матеріали свідчать, що вступ нареченого у рід його майбутньої дружини супроводжувався ніби вторинною ініціацією "перед очима того, хто був відповідальним за знання та здібності нареченого – перед очима батька нареченої" [20, с. 275]. Але ця "вторинна ініціація" має інше, відмінне від основної, призначення: вона проводиться не для того, щоб надати героєві магічної сили, а з метою випробувати його: казки завжди ілюструють вороже ставлення до прибульця-чужинця [3, с. 595].

Довести, що він гідний одруження, казковий герой-ініціант мусив, пройшовши складні, найбільш незвичні та найнесподіваніші випробування: доскочити до королівни, що сиділа в золотому теремі на високій горі, та зняти з її руки перстень ("Три брати"), збудувати летючий корабель та приїхати на ньому до царя на обід ("Летючий корабель"), потрапити п'ять років королівськi вівці ("Ненькова сопілка й батіжок").

Формула "сватання + складні завдання = шлюб" практично є казковим каноном [20, с. 265]. Зазвичай у казках на випробування героя посилає батько його майбутньої дружини – ворожий тесть, функціонально співвідносний з ворожим магом-чаклуном, що проводить обряд [20, с. 270]: "Ну, – король каже, – як дуба

зрубаєш і скарб дістанеш, то я тобі півкоролівства відпишу і дочку мою, королівну, за тебе віддам. Та як не зробиш за ніч – твоя голова з пліч!" ("Козак Мамарига"), "Як хочеш моїм зятем стати, мусиш у далекі ліси на мої ливарні сходити і за сім років дохід звідти принести. Як це зробиш, одружу тебе з Настею," – обіцяє Марко Багатий Василеві Безрідному ("Про Марка Багатого і Василя Безрідного"), або її мати, яка загадує "три роботи складні" ("Учень пустельника").

Виконання завдань казкового ворожого тестя, що мають "виразний символічний смисл, витримавши які, герой міг стати членом роду нареченої" [13, с. 25], неможливе без магічних умінь, здобути котрі можна було лише через зв'язок з потойбічним світом, мандрівку в який за архетипною схемою "через смерть – до відродження" здійснював ініціант у процесі проходження ритуалу посвячення.

Невиконання завдання мага-вождя алохтонного племені загрожувала ініціантові смертю. У казці ця загроза висловлюється "відкритим текстом" художньої формули: "Покликав його (Трьом-сина-Бориса – Т.А.) цар до себе. – Дістав ти, – каже, – із жар-птиці перо, дістав ти жар-птицю, дістань же ти мені в морі прекрасну дівичку. А як не дістанеш – мій меч, а твоя голова з плеч!" ("Трьом-син-Борис").

Мотив випробування фізичної сили в українських народних казках трапляється особливо часто. Так, героєві-ініціанту необхідно вистрілити при всіх гостях із стопудового лука ("Казка про Івана Голика і його брата"), випити за одними духом сорок сорокових кухлів води і сорок сорокових кухлів вина ("Летючий корабель"). Перевіряється і спритність героя ("Залізний вовк").

Надзвичайним типом випробувань фізичної сили виступає змієборство. Мотиву казкового змієборства передував мотив переродження юнака після ритуальної смерті (проковтування/пожирання змієм (змієморфна ритуальна будівля) та воскресіння (відхаркування/випльовування змієм), тобто після посвячення хлопця у воїни мисливці, якого могутнє божество обдаровує силою свого роду.

Змієборство постало у зв'язку із занепадом ініціаційного обряду, у результаті чого двоєдина ініціаційна модель "проковтування – відхаркування" втрачає своє ідеологічне значення, замінюється іншими, перехідними, формами і зникає. Головна увага в ідеї героїзму тогочасна свідомість переносить з дії (проковтування/пожирання) на суб'єкт цієї дії – істоту, що проковтує/пожирає [20, с. 207].

Між змієм і героєм існує якийсь таємничий зв'язок: не бачивши і не чувши про героя, злотворець знає, що він десь є і що від нього він прийме свою смерть: "Проти нашої сили нема нічого. Є тільки Іван – мужичий син, тільки сюди і ворон кості його не занесе, бо він іще молодий" ("Іван – мужичий син"). Злотворцеві герой міг приснитися, і він його двадцять років чекав ("Шовкова держава").

Цей зв'язок йде від ініціаційного ритуалу: повторно народжений змієм (проковтнутий і відхаркнутий хижкою істотою) герой має таку ж силу, як і змії. З розвитком свідомості той, хто проковтує, перетворюється зі сприятливого чинника на ворожий: під час зародження і функціонування обряду змії (хижа істота) життєво необхідний; коли ж обряд занепадає, змінюється сприйняття функції змія – він стає супротивником.

Змієві – могутньому і жадливому створінню – протистоїть могутній та відважний герой ("Чабанець"). Перед поединком він проводить відповідну підготовку: Кирило Кожум'яка обмотується коноплями, обсмолюється смо-

лою, бере десятипудову булаву і йде битися зі змієм ("Кирило Кожум'яка").

Метою змієборства є знищення змія, перемога над ним. У казці така перемога зображається практично виключно як відрубання змієвих голів: "Той змії і летить... а стрілець як махне рушником, так усі шість голів відразу й злетіли. Він тоді узяв повирізував усі шість язиків та й поніс до царя" ("Юрза-Мурза і стрілець-молодець"); "Прибігає змії... Як узяли битися, Сученко всі три голови і зрубав. Після взяв, язика повиймав і в кишеню поховав" ("Про Сученка-богатиря"). Це саме роблять Костинин син ("Костинин син") та Медвідь Іванко ("Медвідь Іванко, Товчикамінь-Печиколачі, Сучимотузок"). Відрубують змієві голови і царевич Попелюх ("Коршбурь Попелюх"), і Іван – мужичий син ("Іван – мужичий син"). Царевич Володимир відрубав голову Песиголовцеві ("Шовкова держава"). Відрубання героєм змієвих голів у казці пов'язане з вірою у здобуття влади над душами тих істот, голови яких відрубано, а відрізанні язиків з цих голів є однією з найдавніших форм ініціації, яка з давніх-давен відома етнічним спільнотам Індокитаю, Океанії та індіанцям Америки [13, с. 185].

Іван – мужичий син січе змієве тіло, палить кістки і попіл вітром пускає. Особливо важливим у цих діях героя є спалювання кісток. Мотивовано це народними уявленнями, відповідно до яких кістка забезпечує збереження та відтворення життя [3, с. 488].

Ведмеже вухо прив'язує змія до дуба, підпалює, збирає попіл у торбу ("Ведмеже вухо, Вернигора і Крутивусь"). Убивши вовка-змія, Іван Царевич виймає зі змієвих голів язика, палить змієве тіло і розвіює на вітрі попіл ("Іван Царевич і залізний вовк"). Розвіювання попелу від спаленого змія має на меті остаточне його знищення, оскільки скроплення попелу живою водою може воскресити це лихе створіння.

Іноді, щоб подолати змія, героєві необхідні такі ж можливості, які має його ворог: Іван перемагає змія тоді, коли здобуває такого самого чарівного коня ("Іван Іванович, руський царевич, Білий Полянин та Настасія Прекрасна").

Після пригоди-випробування в підземному царстві (успішного поєдинку з бородатим дідом) і здобуття трьох царівен та їхнього добра побратими Котигорошка кидають його напризволяще ("Котигорошко"). Після розрубання героя змії залишає його в полі ("Іван Іванович, руський царевич, Білий Полянин та Настасія Прекрасна"). Так само, напризволяще, кидали й ініціанта, випробовуючи його в такий спосіб на витривалість.

Крім фізичної сили та витривалості, майбутній повноправний член дорослої громади повинен був продемонструвати свої господарсько-практичні уміння рільницького спрямування ("У мене є на току триста скирт усякого хліба. Щоб він до світу був увесь перемолочений і щоб було так: солома до соломи, полова до полови, зерно до зерна" ("Казка про Івана Голика і його брата"); "Щоб ти за одну ніч отой луг викорчував, зорав, пшениці насіяв, вижав її, в скирти склав і щоб в ту ніч з тієї самої пшениці мені паляницю спік" ("Яйце-райце"). Як вважає В. Пропп, "тут герой піддається випробуванню, чи під силу йому прискорити урожай. Саме така вимога висувалася до магів-чаклунів у часи виникнення землеробства" [20, с. 273]. Ці уміння жерці та маги одержували в результаті проходження ініціації. На думку В. Давидюка, казка відображає господарський тип ініціації, який кваліфікується як алохтонний [8, с. 11]. У чужій землі герой "корчує ліс, вирощує хліб, будує млини, задовольняє інші загадки чужоземного тестя, тобто займається упорядкуванням хаосу" [9, с. 70].

Варіантом господарських випробувань завдання промислового характеру: пошити без мірки черевички, сукню, побудувати міст ("Про бідного парубка й царівну").

Казка подає випробування на міцність почуттів ініціанта, що прибув до екзогамного племені для здобуття собі дружини. Коли панна і учень пустельника, що хотів з нею одружитися, втікають з палацу войовничої і владної матері панни, дівчина перетворюється на качку, а хлопець на орла. Мати доганяє їх і нападає на качку: вона хоче повернути її (весільний мотив туги за донькою, що йде до чужого роду). Орел боронить свою обраницю. Остаточно пересвідчившись у відповідності зятя необхідним "стандартам", мати благословляє молодих і віддає їм своє царство для панування ("Учень пустельника").

Цікавим різновидом випробувань є купання у трьох казанах з молоком. Трьомсин стрибає в перший казан і вистрибує старим. Потім – у другий – і молодіє. Після занурення у третій казан він "вискочив такий молодий та гарний, що ні пером написати, ні в казці не розказати" ("Тремсинь, Жарь-птиця и Настасья Прекрасная изъ моря"). Усі ці "три в одному" випробування проходить і Настасья Прекрасна. Коли ж до них вдається пан, він спікається.

Ці три магичні казани функціонально символізують уявлення про фази і результат ініціації: ми бачимо ритуальну смерть (герой стає старим), ритуальне відродження (стає молодим) і, нарешті, удосконалений образ ініціанта після проведення ритуалу, коли посвячений, переродившись у результаті ритуальних смерті/воскресіння, постає у бажаному образі.

Казковий герой-ініціант повинен був також мати і відповідний "розумовий рівень": загадування загадок героєві – це ініціаційні випробування уміння мислити, метикованості, інтелектуальних здібностей ("Казка про Івана Голика і його брата"; "Яйце-райце"; "Марко Сученко"). Чарівна казка (як і соціально-побутова) фіксує "давні функції загадок у весільних дійствах" [13, с. 102]. А весілля, як відомо, є похідним ритуальним комплексом від циклу ініціацій.

Як вважає В. Давидюк, "найпершим випробуванням для юнака було випробування на відгадування загадок, мистецтво якого він успадковував від старців. Ця вправність полягала у засвоєнні майбутнім мисливцем ефемістичної мови, застосування якої гарантувало езотеричність намірів первісних мисливців від потенційної жертви" [9, с. 10].

Обрядово-випробувальний характер загадки в українців знає етнографічна дійсність: саме таке призначення загадок збережене весіллям, вечорницями та пострижинами. Уміння відгадати загадку свідчило про інтелектуальну зрілість випробовуваного, досягнення ним необхідної вікової межі у своєму розвитку: тоді він приймався до парубочої громади і отримував право відвідувати вечорниці [7, с. 64].

Піддається випробуванням і запроданий герой: змії загадує хлопцеві, що прийшов "на вислугу", ініціаційні загадки-завдання ("Дівушка у разбойниковъ и запроданный чортъ"); прибувши до змії, він чує: "Зроби мені троє діл та й підеш собі додому; а як не зробиш, то я тебе із'їм" ("Яйце-райце").

Цікавим казковим фактом є, так би мовити, випробування навпаки: злотворець Гайгай, виконавши свою обіцянку після служби у нього хлопця – тобто після ініціації – і одруживши його з царівною та зробивши царем, ставить свою умову: за три роки хлопець мусить придумати для Гайгая такі три доручення, які б він не зміг виконати. В іншому випадку – пропадуть і хлопець, і його дружина. Перші два дуже складні завдання (по-

будувати замість старого палацу золоту палату з кришталевим мостом та розрівняти всі гори в державі і на їх місці засіяти поля), які загадує хлопець, Гайгай виконує з фантастичною легкістю. Але коли до цієї складної справи долучається хлопець дружина-царівна, Гайгай зазнає нищівної поразки: "Но, ходи сюди, – покликкала жінка чоловіка. – Третя задача пішла в нашу користь. І запам'ятай: прислів'я про жінок, що в них довге волосся, а короткий розум, – неправильно вигадане" ("Гайгай").

Таким чином, перед тим, як стати чоловіком царівни, герой (для казки не так важливо: царевич це чи простий мужичий син) проходить цикл складних, практично не виконуваних випробувань, які мають на меті "протестувати" його з усіх поглядів: на фізичну та розумову силу, на практично-господарські вміння найрізноманітнішого характеру. Позитивний результат цих випробувань виступає свідченням відповідності героя необхідним суспільно-виробничим нормам та готовності одержати руку царської доньки. Усе це є ознаками ініціанта, що вдало пройшов усі обрядові фази.

Отже, українська чарівна казка донесла в собі до часу своєї писемної фіксації систему ініціаційних випробувань, що мали величезне значення для архаїчного обряду посвячення юнаків (рідше – дівчат) у дорослі члени колективу і відображали уявлення спільноти про необхідні для повноцінного життя її члена уміння, знання та риси характеру. Різнопланові тестування ініціанта формували процес "виготовлення" успішної (за тогочасними уявленнями) людини. Ця антропоцентричність ініціацій-

ного обряду має в собі величезні та ще не освоєні науковою думкою у багатьох аспектах цілинні простори.

1. *Авиліова І.К.* Словарь основных этнографических (этнологических) понятий и терминов: Учеб. пособ. – Владивосток, 1999; 2. *Балушок В.Г.* Обряды ініціації українців та давніх слов'ян. – Львів-Нью-Йорк, 1998; 3. *Войтович В.М.* Українська міфологія. – К., 2002; 4. *Геннел А.* Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов. – М., 1999; 5. *Гнатюк В.* Українська народна словесність: В справі записів українського етнографічного матеріалу. – Відень, 1916; 6. *Грушевський М.С.* Історія української літератури: В 6 т., 9-ти кн. – К., 1993. – Т. 1; 7. *Давидюк В.Ф.* Кроковее колесо: Нариси з історичної семантики українського фольклору. – К., 2002; 8. *Давидюк В.Ф.* Первісна міфологія в українському фольклорі (синхронічно-хронологічний аспект): Автореф. дис. ... д-ра філол. н. – К., 1998; 9. *Давидюк В.Ф.* Первісна семантика українського фольклору. – К., 1997; 10. *Давидюк В.Ф.* Українська міфологічна легенда. – Львів, 1992; 11. *Дунаєвська Л.Ф.* Від упорядника // Українські народні казки. – К., 1992; 12. *Дунаєвська Л.Ф.* Колиска добрих див // Українські народні казки / Упоряд. та передм. Л.Ф. Дунаєвської. – К., 1990; 13. *Дунаєвська Л.Ф.* Українська народна проза (легенда, казка): Еволюція епічних традицій. – К., 1997; 14. *Еремїна В.И.* Ритуал и фольклор. – Л., 1991; 15. *Лановик М.Б., Лановик З.Б.* Українська усна народна творчість: Підруч. – К., 2005; 16. *Малиновский Б.* Магия, наука и религия. – М., 1998; 17. *Мишанич С.В.* Усна народна творчість // Культура і побут населення України: Навч. посіб. / В.І. Наулко, Л.Ф. Артюк, В.Ф. Горленко та ін. – К., 1993; 18. *Осієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. – К., 1991; 19. *Пономарьов А.П.* Царина народної уяви та її класичні розробки // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1992; 20. *Пропл В.Я.* Исторические корни волшебной сказки. – М., 2000; 21. *Пропл В.Я.* Морфология «волшебной» сказки. Исторические корни волшебной сказки. – М., 1998; 22. *Пропл В.Я.* Фольклор и действительность. – М., 1976; 23. *Путилов Б.Н.* Проблемы типологии этнографических связей фольклора // Фольклор и этнография: Связи фольклора с древними представлениями и обрядами. – Л., 1977; 24. *Руднев В.А.* Древо жизни: Об истоках народных и религиозных обрядов. – Л., 1989; 25. *Токарев С.А.* Ранние формы религии. – М., 1990; 26. *Фрэзер Дж. Дж.* Золотая ветвь: Исследование магии и религии. – М., 1980; 27. *Фрэзер Дж. Дж.* Фольклор в Ветхом завете. – М., 1990.

Надійшла до редколегії 03.11.06

Т. Клоун, асп.

УКРАЇНСЬКІ ДИТЯЧІ ЛІЧИЛКИ: ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ФОЛЬКЛОРНОГО ЖАНРУ

Розглянуто питання еволюції такого жанру дитячої творчості, як лічилки. Досліджено лічилки "заумні", їх походження, лексичний склад та будову.

Is devoted to the problem of evolution of such genre as rhyme-countings. The origing and lexical structure of "nonsensical" rhyme-countings are analysed.

З життям дитини у традиційному народному побуті міцно пов'язане художнє явище, що у фольклористів дістало назву дитячий фольклор. Дитячий фольклор – вічний, бо вічне дитинство, котре дане людині, щоб грати та, граючи, творити життя. Саме гра і є основним видом діяльності в дитячому віці. На початку минулого століття видатний нідерландський історик Й. Хейзінга, автор "Homo ludens", писав, що діти не можуть не грати [21, с. 23-24]. А для того, щоб чесно визначити роль і місце у грі кожного з її учасників, з давніх-давен діти завжди користувалися лічилками – невеликими за обсягом віршованими творами, які складаються у більшості випадках із незрозумілих, вигаданих слів, або співзвуч із строгим дотриманням ритму. Враховуючи це визначення, ми в дослідженні ставимо за мету проаналізувати лічилки із переінакшеннями, "заумними" словами, зокрема простежити їх походження та охарактеризувати лексичний склад. Актуальність запропонованої роботи зумовлена також необхідністю з'ясувати механізми утворення нових лічилочних текстів. До цього часу ці питання розглядалися дещо в іншому ракурсі.

Якщо збирання лічилок в Україні вже проводилося у XVIII-XIX ст. і проходило в загальному процесі збирання дитячої фольклорної творчості взагалі, то дослідження цього жанру розпочалося значно пізніше. Фольклористи лічилку "визнали" й дитячу лічилочну поезію давно виокремили як особливий фольклорний жанр. Варто згада-

ти і слова дослідниці російського дитячого фольклору О. Капіці, яка казала в 1928 році, що цей термін міцно увійшов в ужиток.

Найавторитетнішим дослідником лічилок і досі залишається сибірський професор-фольклорист Г. Виноградов. У 1930 році він опублікував працю, у якій розглядає найбільш, за його словами, "популярний і найскладніший вид дитячого фольклору ігрові прелюдії" [4, с. 111], або лічилки. Лічилки – римовані тексти, які використовують діти, аби визначити ролі чи встановити чергу для початку гри. Вчений на багатому фольклорному матеріалі розробив одну з найперших класифікацій цього жанру, взявши за основу словниковий склад лічилок, і виділив "лічилки-числовки", "заумні лічилки", "лічилки-замінки" [4, с. 45-47]. Дослідник дитячого фольклору Сибіру М. Мельников додає, що за силою естетичної дії на дітей, за своєю розповсюдженістю, за кількістю творів лічилки не мають собі рівних. А в основу класифікації жанру пропонує покласти композиційний принцип і виділити такі групи лічилок: заумні, кумулятивні та сюжетні [14, с. 135]. Його колега А. Баранцев вважає, що надійним принципом класифікаційного поділу лічилок, або ігрових віршів є їх жанрові ознаки з урахуванням змісту чи теми й називає майже три десятки груп лічилок [3, с. 180-185]. Вчений зауважує те, що термін "лічилка" придатний не для всіх різновидів ігрового слова. Визначення "віршик із лічбою" найбільше